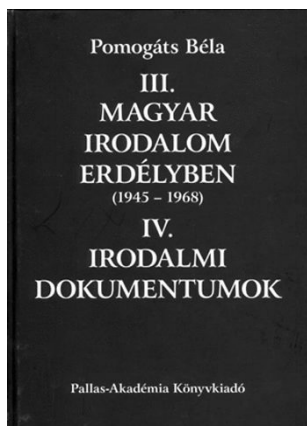

Erdélyi utakon

POMOGÁTS BÉLA: MAGYAR IRODALOM ERDÉLYBEN (1945–1968)

**Pallas-Akadémia kiadó
Csíkszereda, 2009
570 oldal, 4800 Ft**

Bő termést eredményezett, ugyanakkor a végtelenbe kanyargó vitákat robbantott ki az 1989-ben váratlanul beköszöntött *szabadság* az irodalomtörténet-írásban. Mindjárt az elején Kulcsár Szabó Ernő munkája (1993), aztán a Szegedy-Maszák Mihály munkaközössége által összeállított háromezer oldalas kézikönyv (2007) kavarta fel az indulatokat; ehhez képest Grendel Lajos, Pozsonyban élő szépírónk erőpróbája (2010) és annak kritikája csak utóregésnek számított. Kevés olyan szakmabéli él ma az országban vagy a határokon kívül, aki ne szólalt volna meg, különösképpen a Szegedy-Maszák-féle irodalomtörténet – amelyről az Írószövetség is tanácskozást rendezett (2008) – váltott ki ellenérzéseket: a viták az individuuum és a közösség viszonya, a művész abszolútnak kikiáltott szabadsága vagy az elkötelezettség vállalása, az irodalom immanenciája, a szövegszerűség és referenciák, történelmünkhez való hűség, illetve annak mellőzése és főleg az irodalmi kánonrend körül szerveződtek.

Mindeközben Pomogáts Béla járta Erdély útjait, járta a szó konkrét értelmében is, hisz óriási vállalkozásának partnere és megvalósítója, a Pallas-Akadémia Könyvkiadó a legkeletibb végek egyik központjában, Csíkszeredában székel. Miközben a legnagyobb kulturális, tudományos intézetek szakértői azt találgatták Budapesten, százmillió felül még hány forintba kerülne egy reprezentatív, egyetemes magyar irodalomtörténet (az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében készül talán egy), a Pallas talpraesett igazgatója (Tózsér József) és nagyszerű lektorai (Kozma Mária, Sarány István, mindketten írók is) vállalták az anyagi és morális áldozatot, Erdély irodalomtörténetének kiadását. Önfeláldozó cselekedet ez, tudománytörténeti tény marad minden időben.

A nagyszerű nekibuzdulás mellé kell helyezni az előnyt is: Pomogáts az a szerencsés, akadémiai szinten működő irodalomtudós, aki a rendszerváltozás után szabadon írhatt Erdélyről, Erdély történelméről, kultúrájáról, ő az a nagy műveltségű szakember, aki az ideológia, a politika, a kultúrpolitika ólomcipői nélkül foglalhata össze azt, amit elődei, Sóni Pál, Láng Gusztáv, Kántor Lajos stb. a bolsevizmus korában, foghíjasan, csorbán, cenzúrázottan tárgyalhattak csupán.

Pomogáts kétkötetesre tervezte munkáját, de az anyag ránőtt, és a második kötet írása közben derült ki, hogy hatvanöt esztendő (1945–2009) irodalma nem fér bele egy könyvbe, így 2009 végén közreadta a második kötetet, amely csak a nagy korszakhatárig, 1968-

ig tárgyalja az irodalmi termést. (Az első részletes elemzését lásd: Láng Gusztáv: „Visszatérő” irodalom? és Hegedűs Imre János: *Új Magyar Athénás*, a *Kortárs* 2010, 7-8. számában.)

Minderről bőven ír Pomogáts a második kötet – ez jegyzetem tárgya – elé szerkesztett Bevezetésben.

Két, irodalmon kívülinek tűnő tényező kínálkozik kiindulási szempontnak. Az egyik a szerző személyisége, amelyről Láng Gusztáv értekezik fent említett tanulmányában, a másik a feldolgozott anyag jellege, minősége. Láng írja: „*Rokonszenves vonása a könyvnek – mely feltehetőleg a szerző jelleméből következik –, hogy a hajdani vitákban nem akar igazságot tenni, és legkevésbé politikai vagy ideológiai indítékokra hallgatva.*”

Nos, ez az elnőző engedékenység a második kötetben hatványozottabban érvényesül, és ezt Pomogáts meg is fogalmazza bevezető tanulmányában: „*A méltányosság ugyanakkor azt követeli, hogy midőn bírálatot mondunk a szóban forgó korszak torzító hatása és az ennek nyomait viselő művek felett, ismerjük el az írói életművek értékeit, és megértést tanúsítsunk a kényszerű úttévesztések iránt.*” (10. oldal)

Valamelyes hiányérzete csak azoknak a személyeknek keletkezhet, akik benne éltek ebben a dél-kelet-európai bugyorban, akik a bőrükön, egzisztenciájukon tapasztalták meg például azt, hogy Petru Groza kígyórávaszságával orránál fogva vezette a magyar- és a nyugati politikusokat, az erdélyi magyarsággal szembeni engedékenysége porhintés volt csupán, s hogy Gheorghe-Gheorghiu Dej sem volt csak „*rendkívül egyszerű gondolkodású*” pártvezér, ahogy Pomogáts írja, hanem – kommunista létére – vasgárdista indíttatású-indulatú maffiaszerű figura.

De végül is ennek a borzalmas korszaknak az irodalmi anyaga a lényeg, s az ötszázhetven oldalas könyv különböző olvasatán tőprenghet a bűvárkodó.

A jó orrú filosz rendszerint a *Névmutatóra* veti rá magát, Pomogáts könyvé is át lehet száguldozni – előgyakorlatnak ajánlatos! – úgy is, hogy kikeressük a politika korifeusait, a román és magyar történészeket, szociológusokat, szerkesztőket, a mártírhalált halt áldozatokat, a köztudottan árulókat, a hitvallókat és a megalkuvókat, a kommunizmus Don Quijote-lovagjait, a konjunktúra haszonélvezőit stb.

Hihetetlenül gazdag politika- és szellemtörténeti, irodalomszociológiai, sajtótörténeti, bibliográfiai anyagot gyűjtött össze Pomogáts Béla! Olyan adalékokra bukkan az olvasó, amelyekkel addig soha nem találkozott. Csak három példát ezek közül: részletet közöl az európai hírű katolikus püspök, Márton Áron koncepció perén, az „utolsó szó” jogán elmondott beszédéből (38. oldal), szemelvényt Tóth Sándor filozófus, irodalomtörténész a nyolcvanas években, Nyugaton, álnéven megjelent híres munkájából (*Jelentés Erdélyből*, 7. oldal), s fontos passzust az Angliában élő Schöpflin György, *A magyarok helyzete Romániában* (1979) című tanulmányából.

Venczel József neve hét esetben szerepel a mutatóban, úgynevezett korporatív, hivatásrendi közösség elméletét érdemes itt megemlíteni. Platón óta kísérti az emberi fajt az öngazgató, a diktatúrát, az erőszakot, elnyomást kizáró, államot átalakító társadalom megteremtése: Ortega y Gasset, Otthmar Spann, Dollfuss, d’Annunzio nagy témája, gondja volt. (Vö. Hegedűs Imre János: *Kincses Erdély*, *Academica Transsylvanica – Beszélések erdélyi tudósokkal*, *Kortárs*, 2010, 9. szám)

De egy ilyen súlyú és jelentőségű irodalomtörténeti összefoglalónak a *sine qua non*-ja az alapkoncepció, az irodalom esztétikai, nyelvi, stilisztikai, társadalomlélektani szerepének, illetve hatásának fölmutatása. (Egyesek szerint tagadása!) Pomogáts az erdélyi irodalom addigi identitását, szellemiségét emlegeti, és lényegében azt az alapelvet vallja, amelyet Papp Endre a költő-irodalomtudós, Nagy Gábor *Az értelmezésig és tovább* című munkájáról írott, értekezésnek is beillő könyvszemléjében idéz: „...az irodalom kulturális, társadalmi és antropológiai beágyazottsága és megelőzöttsége a különböző társadalomtudományok legújabb gondolkodásmódjából következő evidencia.” (Lásd: *Kortárs*, 2011, 1. szám, 106. oldal)

Kulcsszó az *evidencia*. Pomogáts egész életművét jellemzi a *nyilvánvalóság*, ő keresetlenül nevén nevezi a dolgokat (túl egyszerűnek tartják egyesek emiatt a stílusát!), és a magyar irodalmat nem légből kapott szövegeképződményeknek tartja, hanem emberhez, nemzethez, ezeréves európai kultúránkhoz kapcsolódó, abból kinövő s főleg azt folytató művészetnek.

Csakhogy a szörnyű, a vesztes világháborút követő román bolsevista diktatúra elháríthatatlan akadályokat gördített Erdélyben az egészséges szellemi, kulturális élet útjába, természetesen ötlük emlékezetünkbe Arany János híres hasonlata a folyó medrét eltorlaszoló szikláról: tóvá duzzad, föld alá bújjik, aztán hirtelen felszínre tör, csörgedező mellékágakra szakad, pangóvízként sás tövén lappang.

Pomogáts ezeket a rejtett, rejtőzködő utakat járja, s miután áttekinti a nehezen, felemásan beinduló vérkeringés vézna hálózatát, az *Utunk*, az *Igaz Szó*, a *Korunk* körüli mozgódásokat, 99 oldalon keresztül tárgyalja a nagy hagyományú erdélyi tudományos élet folytatóinak munkásságát, az irodalomtörténet-írás, a kritika, a nemzetiségtudomány, a nyelvészet, történelem szakembereinek, kutatóinak hol felületes, hol elmélyült, hol a politikától fertőzött felhozatalát.

Ez már jelzi, hogy nemzetiségi kultúráról van szó! Akárcsak a középkorban, itt sem lehet teljesen különválasztani a tudományt az irodalomtól, átfedik egymást, műfajok, stílusok olvadnak össze, azonos célokat tűznek ki az irodalmi- és kutatóműhelyek, a próza, a vers mezejére bátorzkodnak szobatudósok, és dokumentumregényeket, szociográfiát írnak prózamesterek, költők.

A hatalmas névsor megisméltése itt lehetetlen, értelmetlen is volna, de néhány kedves, közismert személyt meg kell említeni: Jancsó Elemér, Vita Zsigmond, Dávid Gyula, Mikó Imre, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Egyed Ákos. Az ő munkásságuk nélkül sötétebb lenne az összmagyar szellemi égbolt, szürkébb a paletta, sőt egyesek nélkül (Dávid Gyula, Benkő Samu, Egyed Ákos) elképzelhetetlen a jelenlegi magyar tudományos élet és a könyvkiadás Erdélyben.

Itt-ott talán engedékenyebbnek, megbocsátóbbnak bizonyult Pomogáts. Köztudott, hogy több baloldali, kommunista írónak, közéleti tekintélynek (Balogh Edgár, Csehi Gyula, Gáll Ernő stb.) a kártevése sok esetben nagyobb volt, mint amekkora e kézikönyvből kiderül; boszorkányüldözés nélkül meg lehetett volna említeni a sorstársak rovására, azok ellehetetlenítésére sőt azok likvidálására elkövetett denúciálásokat, a magyarországi irodalmi élettel szembeni repulziót, a magyar szellemi autonómia megteremtését célzó szándékok elgáncsolását, az erdélyi magyarságot csak nemzetiségként, és nem a magyar nemzet részeként definiáló elméleteket stb. (Balogh Edgár például személyesen tiltakozott

Bukarestben a magyarországi tankönyvek behozatala ellen, és Gáll Ernő híres „*sajátosság méltósága*” jelszó is túlhajtott elmélet volt, ideológia lett belőle, nemcsak a románságtól különböztette meg az erdélyi magyarságot, hanem minden más tájegység magyarjaitól; először Sütő András merete leírni egy színházfüzet margójára, hogy „*nyelvünkben és kultúránkban a magyar nemzethez tartozunk.*”)

Bányai László esetében szerencsére radikálisan szakított Pomogáts, a „*megértést tanúsítsunk a kényszerű úttévesztések iránt*”-elvén. Bányai népet, nemzetet, demokráciát eláruló, közbűntényekkel felérő tetteiről írja: „*...ezen túlmenően az erdélyi magyarság nemzeti identitásának feladásától sem riadt vissza, és mint az államügyészség munkatársa siralmas szerepet vállalt az erdélyi magyar vezetők ellen folytatott politikai perekben.*” (183. oldal)

Igaz, elaknásított terület ez, általában a nem „*tiszta irodalom*”, hanem a politikai közírás, a szociológia, a szociográfia műhelyein járnak át az ideológia kísértetei, a túlzott politizálás, a közéletben túlméretezett feladatot vállaló írók életvitelében és látásmódjában következnek be durva torzulások. Ebben aztán nem volt hiány Erdélyben, ezért örvendetes például az, hogy a sokat szenvedett, a börtönben megbolondult Kurkó Gyárfás életét és művét nem a szociológusok, hanem a szépírók közt tárgyalja Pomogáts. A magyar történelem egyik legsajnálatosabb sorsú áldozata volt ő, országok labdázta vele, kiebrudalták Romániából, visszatoloncolták Magyarországról, de a magában hordozott nagy élményt, a székely szülőfalut, Csíkszentdomokost a *Nehéz kenyér* dokumentumregényében meg tudta írni.

Pomogáts a költői és prózaírói életművek tárgyalásában, csoportosításában hagyományos szempontokat érvényesít: nemzedékek, műfaj történet, irányattörténet, poétikatörténet és – amit Láng Gusztáv emelt ki – prózapoétika szerint elemzi, osztályozza az anyagát.

Pomogáts szerint az erdélyi magyar költészet még ebben a miazmás korszakban sem „*tért el nagymértékben attól az erkölcsi és poétikai karaktertől, amelyet a korszak magyar lírája általánosságban mutatott*”. És ez nagyon fontos! A nyelv, a hagyományok, a művészmorál, amely Balassitól Ady Endréig, Nagy Lászlóig azonos volt, nem szűnhetett meg még egy olyan, a magyar nemzettől hermetikusan elzárt térségben sem, mint amilyen Erdély akkor volt.

Annak a nemzedéknek a líráját tárgyalja először Pomogáts, amelynek képviselői a háború előtt indultak: Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Horváth István, Gellért Sándor, Lakatos Demeter(!)

Csak apró megjegyzések, észrevételek jöhetnek számításba szemlézés közben. A moldvai csángó Lakatos Demeteren kívül (először szerepel külön kis fejezetként ilyen nagyszabású irodalomtörténeti kézikönyvben!) e nemzedék tagjai (Gellért elhallgatott) kompromisszumokra, megalkuvásokra kényszerültek az ötvenes években, megrendelésre – Pomogáts szava – „*mondhatnám, rendőrileg szavatolt*” – verseket írtak, amelyekkel a dogmatikus, sematikus, osztályharcos irodalom salakhegyét gyarapították. Akik megérték a rendszerváltást, azok memoárjaikban (ez a prózaírókra, publicistákra is vonatkozik) megírták maguk mentségét.

Talán Horváth István életéhez, művéhez szükséges két apró, jelentéktelen adalékot hozzáfűzni: a *Magyarózdai torony alja* több mint „*kiváló folklórgyűjtemény*”, és halálának

a körülményei több változatban élnek. Pomogáts szerint „súlyos betegség végzett vele”, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint „gázolás áldozata lett”.

A családtagok a titkosrendőrség merényletéről beszélnek.

A prózaírókat mindig nehezebb valamilyen keretbe foglalni, „értelmezési hálóba” öszszefogni. Az bonyolítja tovább a helyzetet, nehezíti az irodalomtörténész dolgát, hogy egyesek a lírai és prózai műfajokban egyaránt jelen vannak (az avantgárd költőnek ismert Méliusz Józsefet például itt találjuk a prózamesterek között).

Pomogáts mindenekelőtt ragyogó korjellemzést ad, és – ez nem fogyatékosága a nagy műnek – kiváló arcképcsarnokot vonultat fel: a már említett Méliusz József, Nagy István, Asztalos István, Kovács György, Gagyí László, Kurkó Gyárfás, Méhes György alkotják a névsort.

Az esztétikai értékek megítélésében, irányzattörténeti kérdésekben (elsősorban a realizmus és az avantgárd törekvések és megvalósítások kerülnek szóba), a műfajok definíciójában tévedhetetlen Pomogáts, mindenhol a Láng Gusztáv frappáns kifejezésének szellemében jár el: „*eposzi tárgyilagossággal*” ítélkezik, osztályoz, jellemez.

Sajnos, küszködnie kellett ez esetben is irodalmon kívüli sugárzások kiváltotta sejtburjánzásokkal, át kellett rágnia magát a gyehennás kor által az alkotókból kipréselt fércmunkák kásahegyén. Hullaboncolás nélkül ma már egyetlen kelet-európai nemzeti irodalom bolsevista korszakát sem lehet áttekinteni, az erdélyi irodalomra – ráadásként – a kisebbségi sors nehezült, az ortodox, moszkovita, román pártidiktatúrát, a román pártvezért kellett hóhér-himnuszokkal dicsőítenie a magyar művészeket, azt, aki az életére tört, és – ami még nagyobb történelmi abszurditás – Magyarország kommunista vezetői kongresszusi dokumentumokban, rádióbeszédekben, baráti látogatások hordószónoklataiban – különösen ötvenhat után – áldásukat adták erre, készségesen vállalták a hóhérikisegítő szerepet. Ez Kádár János és garnitúrájának soha el nem évülő történelmi bűne.

Pomogáts szigorú ítélete – jogosan – csak Kovács György esetében érvényesül száz százalékban, más életművek felemáságát mint viaduktot szemléli, a háború előtt írt, esztétikai értékkel bíró munkák (Nagy István például kezdetben a Püski Kiadó egyik írója!) után következnek a proletkult sablonjai, szürke panelképződményei, hogy aztán a nagy kiábrándulás után megszülessenek a – magyarázkodásoktól sem mentes – öngigazoló, esetenként bűnbánó summázások.

Felzúszaszt jelenthetett a szerzőnek (a szakmunka olvasójának is!) a (nemzet)-szolgálatot vállaló, a prózába is poézist hozó, a háború után induló nemzedék irodalmi termésének áttekintése. *Költészet és szolgálat*, illetve *Valóság és poézis* a két utolsó fejezet címe, s a nevek – csak néhányat lehet kiragadni itt – önmaguk helyett beszélnek: Kányádi Sándor, Székely János, Tóth István, illetve Sütő András, Szabó Gyula, Bajor Andor, Panek Zoltán, Huszár Sándor, Bodor Pál.

Pomogáts Béla emberi és írói habitusához hozzátartozik az alkotó és az alkotás humánus megközelítése, a bölcsességet és higgadtságot mint tudósi ars poeticát vállaló-valló mentalitás. Örökös reformer, viszolyog a parancsuralmi helyzetektől, az irodalomban a verőfényes árnyalatoknál időzik szívesen. Ez akkor is igaz, ha tragikus felhangú a vers, amelyet vizsgál, ha tektonikus mozgásokról hoz tudósítást. Kányádi Sándor *Függőleges lovak* és Székely János *Ígéretekkel, kényszerekkel* című verseit úgy emeli föl, mint két lobogót,

mint egy új korszakot jelző két mérföldkövet: vége a megalázó félelemnek, íme, vállalható a művész számára, ha kockázattal is, a felemelt fejű emberi létezés.

A felsorolt nevek és a mögöttük létező életművek új lehetőséghez juttatják a szakírókat, eljuthatott a költészet és a próza szövetéhez, a nyelvképződmények rétegvizsgálatához. Kányádi egyetemességét, az élő klasszikus felelősségtudatát, Székely János esetében a kilátóról körülpillantó filozófus-gondolkodó látnokságát nevezi kultúrtörténeti jelentőségű ténynek, a vizsgált anyag szépsége magával ragadja, tudósi stílusa dúsabb, hangja élénkebb lesz: Székely János marosvásárhelyi magányában élt, de innen „*messzire lehetett tekinteni: Erdély és Európa múltjába, a lélek mélységeibe és a magas csillagokba, hogy mindaz, ami a történelemben és a nagyvilágban oly zavarosságot mutatott, elrendeződjék az emberi értelem kitartó munkája nyomán*”.

A prózaírók hagyományörző szerepét hangsúlyozza. Sütő Andrásnak, Szabó Gyulának és néhány társuknak volt bátorsága a Kárpátokon túl következetesen „ősi román földnek” nevezett Erdély múltjáról írni. A rezsím az írmagját is ki akarta irtani annak, amit a két világháború között a transzszilvanizmus hirdetett, azt, hogy itt évszázadok magyar, román, szász kultúrája halmozódott fel, s annak réteghalmazai „*európai tetőt*” jelentenek. (Ez különben Pomogáts kedves korszaka!)

Itt már bőséges és színvonalas szakirodalomra, magvas monográfiákra is támaszkodhatott, nagyszerű pályaíveket rajzolt meg, s esszenciálisan összegez, elégtétellel konstatál Pomogáts. Sütőről írja: „*Munkásságával az erdélyi magyarság szellemisége szerzett magának polgárjogot az egyetemes magyar irodalomban, mi több, az emberi egyetemesség színe előtt.*”

Ennél fontosabb megállapítást nem írhatott a pusztakamarási mesterről!

Szabó Gyula irodalmi és történelmi érdeme a magyar erdélyi múlt, az erdélyi múlt tudatának föltámasztása. Semmit nem üldözött olyan dühödten a román rezsím, mint a történelemtudomány szakmunkáit, a határátlépők hátizsákjaiba honaljig nyúltak a vámosok, a „*carte cu caracter istoric*” szószerkezetet azok is ismerték, akik egy kukkot sem tudtak románul. Szabó Gyula elkövette velük szemben a *Sátán labdái* öt kötetes dokumentumregény-sorozatával a nagy merényletet, olyan csomagolásban hozta Erdély történelmének egyik válságos korszakát, amelyet nem tudtak értelmezni. (Korabeli magyar kritikus is azt írta: Meg kell tanulnunk „szabógyulául”!)

Ezekkel a szórvány-idézetekkel, kiragadott nevekkal és példaanyagokkal jeleztük, Pomogáts igazi értékekre fogékony igazán, Erdély irodalmában a sok évszázados folytonosságot keresi, és – ahol csak erőltettség nélkül teheti –, az egész magyar irodalom áradó folyamába helyezi bele azt.

Itt, a prózaírókról szóló fejezetben megemlítendő talán, hogy az erdélyi magyarság újkori szenvedéstörténetét, az atrocitásokat megíró Köteles Pált is különálló fejezetben tárgyalja, anélkül, hogy sérelmi narratívát keresne abban, illetve anélkül, hogy sérelmi narratívába csapna át az ő hangja.

Kár, hogy az előző fejezetek névözöne, a rengeteg kortörténeti adat, ezernyi cím miatt Pomogáts éppen csak megemlíti például Székely János színpadi műveit, Sütő András drámáinak elemzését a következő kötetre hagyja, amelyben – ígérete szerint – külön fejezetet szán az erdélyi színműirodalomnak.

Még nem jött el az ideje annak, hogy a második kötetben tárgyalt irodalomtörténeti korszak (1945–1968) értéktelen vagy éppen negatív értékrendet képviselő költőit, íróit egyszerűen kihagyhatná összegezéséből az irodalomtörténész.

*

Különleges érték, nagy hasznosságú anyag: Pomogáts minden kötetéhez appendixet illeszt „Irodalmi dokumentumok” címmel.

Kiváló szöveggyűjtemény szakértők számára ez a fejezet, ismert és ismeretlen szépírók, költők vallomásai, szociológusok, publicisták, történészek korjellemezései sorjáznak, alig lehet eldönteni egy-két esetben (pl. Kós Károly, Illyés Gyula, Szabédi László), hogy szépirodalmat olvasunk-e vagy szakszöveget.

Örömmel fedezi fel itt az olvasó a sokat szenvedett, emigrációban is üldözött, sajnós, elfeledett Illyés Elemér nevét! Olyan potenciális ellenfélnek bizonyult egykoron, hogy mérnyelőket küldtek a likvidálására, ezért kellett Münchenből átköltöznie Olaszországba, a hegyekbe, a Garda-tó partjára. *Erdély változása – Mítosz és valóság*, (Auróra Könyvek, München, 1976) nagyszabású munkáját német nyelvre is lefordították (*Nationale Minderheiten in Rumänien – Siebenbürgen im Wandel*, Wilhelm Braunmüller Verlag, Wien, 1981), melyhez a híres nemzetközi jogtudós, az autonómia nemzetközi szakértője, Ermacora írt előszót.

Hegedűs Imre János

MIKLOSOVITS LÁSZLÓ: POMOGÁTS BÉLA ÉS SEBŐ FERENC